

CUPRINS

Prefață la ediția în limba română (Paul Dobrescu)	7
Prefață. Frontiere	21

I. Vizionarii

1. Din Bosnia la Bagdad	35
2. Răzbunarea geografiei	60
3. Herodot și succesorii săi	79
4. Harta eurasiatică	106
5. Denaturarea nazistă	128
6. Teoria <i>Rimland</i> -ului (a țărmurilor).....	139
7. Atracția puterii maritime	156
8. „Criza de spațiu“	169

II. Harta începutului de secol XXI

9. Geografia divizărilor din Europa	191
10. Rusia și <i>Heartland</i> -ul independent	216
11. Geografia puterii chinezești	257
12. Dilema geografică a Indiei	308
13. Pivotalul iranian	340
14. Fostul Imperiu Otoman	375

III. Destinul Americii

15. Braudel, Mexicul și marea strategie	415
Mulțumiri.....	451
Bibliografie.....	453
Index	474

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Semnificația adevărată a lucrării lui Robert D. Kaplan – lucrare pe care o punem acum la dispoziția cititorului român – trebuie pusă în legătură cu valoarea ei de memento: atenție, ne-am îndepărtat prea mult, nu doar am subestimat, ci chiar am neglijat rolul factorului geografic în modelarea acțiunilor noastre. După cum preciza și Henry Kissinger, acel factor a exercitat o influență predominantă asupra destinului națiunilor, de la Egiptul faraonic până la Primăvara Arabă. Prin urmare, spiritul lucrării lui Kaplan este cel de restaurare a unui adevăr fundamental. Analiza relațiilor internaționale este săracă și, pe alocuri, puțin convingătoare dacă nu apelează și la datele geografiei, la datele mediului natural. Deci nu este vorba despre o operație de substituție a unui model explicativ cu altul, ci de îmbogățire a celui existent: „vreau să adaug un alt nivel de complexitate analizelor convenționale de politică externă“, declară Robert Kaplan.

Beneficiind el însuși de o pregătire complexă, de experiențe multiple, care se regăsesc în bogăția analizei, autorul american este atașat ideii potrivit căreia geografia modelează istoria; în același timp, este precaut să nu derapeze în zona determinismului geografic, a acelei interpretări cu larg ecou în secolele trecute care vorbea de un rol decisiv al factorilor naturali în modelarea acțiunii politice și sociale. De aceea, după ce lansează provocarea cuprinsă în titlu – *Răzbumarea geografiei* –, autorul procedează cu precauție. Simte nevoia să facă apel și să se ralieze la un curent de gândire larg, cu puternice rădăcini și filiații în istoria gândirii umane, cu autori de prestigiu, cum ar fi Halford J. Mackinder, Alfred Thayer Mahan, Nicholas J. Spykman, „care combat vehement ideea că *geografia nu mai contează*“. Realizează că epoca este mult schimbată, că noile generații au crescut în alte contexte culturale, au cunoscut alte seducții, precum cele legate de informatică, sateliți, calculatoare, și că le este greu să integreze în ecuația

explicativă preferată elemente referitoare la mediul natural și geografic. Scopul autorului pare mult mai modest: „să redescoperim o sensibilitate legată de timp și de spațiu, pe care am pierdut-o în epoca motoarelor cu reacție și a informației“. Cu alte cuvinte, să ne apropiem de această problematică, să încercăm să medităm asupra ei, pentru a stabili aria ei de valabilitate într-o eră care abundă în cuceriri tehnice, în creații non-naturale. Alegând un asemenea titlu – trebuie să spunem, provocator – și, în același timp, dorind expres să nu fie asociat cu o interpretare deterministă, lucrarea cunoaște un tip de oscilație: sunt situații în care autorul se referă la „determinismul *partial* de care avem nevoie cu toții“, dar, cum remarca și Anne-Marie Slaughter¹, fiecare capitol începe cu prezentarea liniamentelor unui teritoriu – lanțurile de munți, râurile și câmpiile, ca determinante ale destinului –, ceea ce sugerează analogia cu modul cum se apleacă ghicitoarea asupra liniilor din palma clientului său pentru a-i citi viitorul. De pildă, în primele pagini ale volumului, Kaplan ne spune: „Despotismul oriental întruchipat de Ceaușescu, atât de opresiv prin comparație cu comunismul întâmplător, de gulaș, al Ungariei, a fost făcut posibil, în ultimă instanță, de fortăreața Carpaților“. Este greu de găsit o asociere mai forțată și este la fel de dificil ca, apelând la asemenea explicații, preceptele determinismului geografic să nu intre în acțiune.

Câteva date despre biografia autorului ne vor ajuta să înțelegem mai bine lucrarea de față. Ca profil profesional, Robert D. Kaplan se situează la întâlnirea dintre cercetătorul clasic (care, potrivit imaginii obișnuite, petrece zile întregi în cabinetul său de studiu, fiind integrat unor echipe de analiză) și ziarist (prin care înțelegem, în acest context, persoana dominată de dorința de a fi acolo unde istoria dă în clocot, de a comenta faptul de la locul său de desfășurare). Este corespondent pentru *The Atlantic*, autor de rubrică timp de mulți ani la această publicație și, în același timp, *senior fellow* la Centrul pentru o Nouă Securitate Americană și prim-analist în domeniul geopoliticii la Stratfor. Din 2009 până în 2011 a fost membru în boardul Pentagonului pentru

politica de apărare. Thomas Friedman îl plasează pe Kaplan printre „cei mai citiți” autori care au analizat perioada de după Războiul Rece, alături de Francis Fukuyama, Samuel Huntington și Paul Kennedy. Autor a 14 lucrări consacrate relațiilor internaționale și călătoriilor pe care le-a făcut timp de peste 25 de ani în calitate de corespondent extern al publicației *The Atlantic*, Robert Kaplan a asigurat un echilibru constant între aceste două profesii care au interferențe, dar și multe note distincte; cu deosebire, merită relevat faptul că a știut să valorifice avantajele fiecărei specializări în elaborarea unei opere de o cuprindere impresionantă. Fiecare volum important are pagini de descriere, am putea spune chiar pagini de reportaj, folosite adesea ca punct de plecare pentru analize și considerații de factură teoretică. Așa se face că lucrările sale au o priză specială la cititorii de pretutindeni, iar *Răzbumarea geografiei* s-a bucurat de recenzii în multe dintre publicațiile lumii.

De altfel, Robert Kaplan este unul dintre cei mai traduși analiști politici străini în România. Dintre lucrările sale publicate la diverse edituri menționăm *Imperiul sălbăticeiei. America, o națiune în comă* (Antet, 1998), *La răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu și Caucaz* (Polirom, 2002), *Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie* (Antet, 2002), *Anarhia care va veni. Spulberând visele ulterioare Războiului Rece* (Antet, 2002), *Politici de război. De ce necesită conducerea politică un etos păgân* (Polirom, 2002).

În fapt, premisa de la care pornește autorul este reprezentată de o altă lectură a globalizării și a consecințelor sale. Cum remarca și William Anthony Hay², Robert Kaplan nu împărtășește interpretarea lui Thomas Friedman potrivit căreia globalizarea va crea o „lume plată”; nu, globalizarea va aduce noi amenințări și va face diferențele și mai vizibile, și mai frapante. De aceea, avem nevoie de „o nouă hartă” care să descrie mai adecvat ceea ce urmează să se întâmple în secolul XXI. Nu vom putea desena această hartă fără să luăm în considerare realitățile geografice și învățămintele pe care geografia le-a degajat de-a lungul istoriei. La rândul ei, harta nu are decât o valoare de ghid orientativ: „harta, chiar dacă nu e determinantă, poate reprezenta un punct de plecare

pentru înțelegerea unei logici istorice a ceea ce ar putea urma“, scrie Kaplan. Subliniem că autorul folosește noțiunea de geografie în sensul său cel mai larg, incluzând demografia, clima, resursele, laolaltă cu topografia. În acest sens cuprinzător, ea alcătuiește cadrul natural în care diferite evenimente și procese au loc. Nu vom putea niciodată înțelege viața istorică sau tendințele care se conturează în anii ce vin dacă nu vom lua suficient în considerare acest cadru natural.

Dintre toate componentele geografiei – cele menționate –, populația are o semnificație aparte. Mai ales când este vorba despre „harta viitorului“, influențată foarte mult de mișcarea populației. De aceea, când vorbim despre hartă, este bine să ne întrebăm ce fel de hartă avem în vedere: harta teritoriului sau cea a populației? Anne-Marie Slaughter vorbea despre „galaxiile umane“ de astăzi care topeșc în ele o hartă a emoțiilor, a mobilităților mult mai intense decât altădată, o hartă a conexiunilor comunicaționale, amplificate nebănuit prin intermediul rețelelor sociale. De aceea, profesorul de la Princeton consideră că ar trebui să vorbim despre o nouă disciplină care să consacre această îngemănare, anume sociografia. Dezbateră este veche și, de dragul respectării adevărului istoric, am dori să reamintim câteva lucruri. Mai toți autorii care au analizat rolul geografiei în modelarea istoriei au fost tentați să rețină cu preponderență influența mediului natural propriu-zis, a mediului fizic asupra evenimentelor. Populația, adică tocmai cea care amplifică avantajele unei poziții geografice sau, dimpotrivă, le diminuează a fost uneori trecută cu vederea ori menționată în treacăt.

Într-o scrisoare de răspuns pe care Karl Haushofer o adresează lui Kurt Woinckel, editorul operei sale, se menționează expres: „sunt în întregime de acord cu reflecțiile tale“. Woinckel îi propusese o lărgire a conținutului noțiunii de geopolitică, în sensul că „alături de forțele spațiului, aceasta [trebuie] să înglobeze forțele poporului, deci ale omului și rasei, pentru ca, împreună, să asigure bazele naturale ale vieții statului“. Argumentul avansat de Woinckel, și anume că spațiul nu acționează decât indirect

asupra oamenilor, este cu deosebire interesant, pentru că el surprinde slăbiciunea fundamentală a geopoliticii clasice, a abordărilor care se situau în vecinătatea determinismului geografic. Editorul operei lui Haushofer releva cu îndreptățire: „Maniera în care omul răspunde la acțiunea spațiului este din punct de vedere rasial și național atât de diferită, încât dacă vom ține cont numai de spațiu nu vom ajunge decât la concluzii geografice formale, puțin folositoare atât domeniului științific, cât și celui politic“.³

Dacă Wowinckel făcea această observație în 1941, noi, astăzi, suntem obligați să dezvoltăm perspective de cercetare care acordă populației un rol sporit nu doar în modelarea mediului natural, ci și în valorificarea atuurilor acestuia. Acțiunea spațiului, de nimeni negată, este mediată astăzi de mai mulți factori decât rasa și națiunea. Ceea ce am putea numi „instanțe de mediere“ cuprinde în zilele noastre forțe asociate cu cercetarea, cu structurile de analiză și evaluare, cu bogăția de instrumente tehnice de care dispune ființa umană, toate puse la îndemână de revoluția științifică din zilele noastre. A limita influența geografică doar la cea a spațiului devine nu doar insuficient, ci chiar un mod de analiză depășit.

Lucrarea de față este alcătuită din două mari părți. Prima cuprinde întreaga dezbateră referitoare la influența geografiei asupra istoriei. Ea nu este axată doar pe ceea ce am putea bănuși, pe marii autori din domeniul geopoliticii, ci capătă o extensie impresionantă: autori care au scris despre acest subiect în Antichitate, nume ilustre care au elaborat exegeze monumentale despre momente nodale ale istoriei omenirii. Firul roșu ce străbate analiza este cel al importanței geografiei, al pozițiilor naturale pe care națiuni și imperii le-au avut la un moment dat.

Primele capitole sistematizează gândirea unor mari autori, ale unor strategii și istorici care au plasat geografia în centrul analizelor lor, examinând totodată denaturarea ideilor acestora în Germania nazistă. În felul acesta, Kaplan deschide dosarul amplu al rolului modelator pe care geografia l-a exercitat de-a lungul istoriei, al rolului său de adevărat „pivotal al istoriei“. Concluzia acestor

analize extinse apare limpede: indiferent de ideologiile care vin și se sting, de liberalism, fascism, comunism, islamism, istoria a fost condusă de fapte și realități geografice. Am face o mare nedreptate dacă am cita dintr-un autor sau altul. Totuși, una din preferințele teoretice ale lui Kaplan este Halford Mackinder, autorul englez care a prezentat, primul după știința noastră, o viziune strategică asupra lumii, cel care a vorbit despre *Heartland* și despre Oceanul planetar, cel care ne-a propus o analiză din perspectivă geopolitică a globului, fără a folosi însă acest termen. Iată o confesiune a acestui autor, care, parcă în avans, dă răspuns multor critici care au urmat: „Eu am vorbit ca geograf. Balanța adevărată a puterilor politice într-un anumit moment este produsul, pe de o parte, al condițiilor geografice, economice și strategice, iar, pe de alta, al numărului, vigoriei, dotării și organizării popoarelor aflate în competiție. Cu cât estimăm mai fidel aceste variabile, cu atât suntem mai apti să atenuăm diferențele, fără a recurge la calea crudă a armelor. Iar variabilele geografice ale evaluării pot fi mult mai bine măsurate și sunt mult mai constante decât cele umane”⁴.

Partea a doua reprezintă un „tur” ce-și propune să examineze „cum geografia va modela opțiunile strategice” ale Europei, Rusiei, Chinei, Indiei, Iranului, Orientului Mijlociu. În felul acesta, aparatul conceptual precizat în prima parte este „pus la lucru”, utilizat în analiza diverselor țări sau regiuni ale globului. De-a lungul a șase capitole, de fapt se conturează „harta începutului de secol XXI”. Un lucru este cert: valoarea cărții aici trebuie căutată. Este un efort de o temeritate care nu poate fi pusă la îndoială și este partea care va fi supusă examenului istoriei. Peste ani de zile, paginile consacrate analizei teoretice își vor păstra sau nu actualitatea. Aceste analize aplicate vor putea fi invocate, indiferent dacă se confirmă sau nu. Aici este și riscul profesional al unui asemenea demers; tocmai de aceea, el trebuie apreciat cum se cuvine. Firește că la o asemenea extensie a demersului putem descoperi

lucruri impresionante, cugetări adânci, precum și verdicte sau previziuni contestabile.

De pildă, nouă ni s-a părut reușită analiza consacrată Iranului și culturii sale, care a exercitat o influență considerabilă în toată regiunea. La „curtea“ indiană, de pildă, până nu de mult limba persană reprezenta o limbă oficială. Particula „-istan“ din denumirea multor state ale Asiei Centrale – Uzbekistan, Tadjikistan etc. – este tot de proveniență persană și înseamnă „loc“, „ținut“. În unele recenzii este contestată afirmația lui Kaplan potrivit căreia Iranul are prin natura poziției sale geografice un rol de pivot. Cuvintele nu trebuie să ne sperie. Și noi considerăm că autorul american are dreptate. Este singura țară care face legătura între Marea Caspică și Oceanul Indian, este țara ce are controlul asupra strâmătorii Ormuz (pe unde trece aproximativ 80% din petrolul Orientului spre Asia), este țara care ocupă locul al doilea în lume în privința rezervelor de gaz și locul al treilea în ceea ce privește zăcămintele de petrol; în sfârșit, este o țară cu un trecut imperial, cu o cultură care joacă un rol bine definit atunci când este vorba despre o putere, fie ea regională sau globală.

Pe un european îl poate mulțumi mai puțin o analiză de factură geografică a Europei, mai ales că problemele adevărate ale Europei în momentul de față sunt de altă natură. Vom remarca totuși predicția – pe care o împărtășim – potrivit căreia Mediterana va reveni la rolul său de altădată, de adevărat „conector“ între sudul Europei și nordul Africii. Marea, ca și muntele pot fi elemente de legătură, cum pot fi și medii de separare. Aici, nu geografia propriu-zisă joacă un rol decisiv, ci populațiile și contextele sociale dominante în anumite epoci. Kaplan este atras și de analize care depășesc granițele abordării geografice. De pildă, autorul vorbește despre shift-ul dinspre Bruxelles spre Berlin și despre implicațiile mutării centrului de greutate real al Europei. Așa cum, în ciuda diverselor previziuni sumbre, autorul american consideră că Europa „va rămâne unul dintre cele mai mari blocuri postindustriale ale lumii“. Pentru că este vorba despre geografie în sensul ei larg, este momentul să spunem că, dacă Europa își

va conserva locul său tradițional în ierarhia economică a lumii, aceasta va depinde de evoluția populației – suferința principală a bătrânului continent – și de clarificarea modelului său de dezvoltare, care, în momentul de față, rămâne confuz.

De-a lungul numeroaselor pagini ale volumului, cititorul român întâlnește considerații instructive despre Rusia, care dintotdeauna a avut un cult al geografiei, o conștiință vie a atuurilor pe care le prezintă poziția sa geografică, despre subcontinentul indian, care va înregistra o evoluție ascendentă în perioada următoare, despre mutarea treptată, dar sigură a centrului de greutate al lumii în Pacific, unde se ridică adevărata competiție globală a SUA, China. Fiind vorba despre zone geografice atât de diferite, de o arie problematică atât de diversă, descoperim o analiză care, într-adevăr, poate contura harta începutului de secol XXI. Rămâne în memoria cititorului judecata lui Kaplan potrivit căreia „o Eurasie organică și unită“ va solicita „o Americă organică și unită“ sau cea care plasează unele dintre cele mai intense tensiuni ale viitorului între China și Rusia (avem în vedere partea asiatică a Rusiei), chiar dacă, cel puțin pentru moment, cele două țări dezvoltă o relație de apropiere și cooperare. Așa cum întâlnim aprecieri și puncte de vedere care pot fi amendate, care solicită, în continuare, atenția și meditația cititorului.

Kaplan consideră, de pildă, că noua competiție globală dintre SUA și China este într-un anume fel mai puțin riscantă decât cea dintre SUA și fosta Uniune Sovietică. Dacă se are în vedere rivalitatea propriu-zisă, puterea ei, tensiunea pe care o conține, ne temem că ipoteza nu se susține. Fosta Uniune Sovietică era, într-adevăr, o putere prin excelență continentală, dar o putere care nu a atins niciodată forța economică în măsură să o susțină într-o rivalitate de durată cu SUA. Pe când China începe să aibă o asemenea forță. Pe de altă parte, mai există un aspect trecut cu vederea de mulți autori care se ocupă de această problemă. Statele Unite sunt singura țară care a făcut o sinteză între ceea ce numim putere continentală și putere oceanică, devenind o putere continentalo-oceanică (lucru pe care nu l-a reușit niciodată Franța,

deși are, ca și SUA, atât o pregnantă dimensiune continentală, cât și una maritimă). Marea tranziție pe care încearcă să o realizeze China în momentul de față este aceea de la putere continentală la cea continentalo-maritimă. Cu alte cuvinte, China își propune să urmeze, din acest punct de vedere, un traseu similar cu cel al SUA. Ca atare, în deceniile care urmează se preconizează o competiție între două puteri continentalo-maritime, fiecare cu particularitățile ei (revendicarea Taiwanului este semnificativă și din acest punct de vedere: China dobândește un „plămân maritim“). De aceea, noi considerăm că rivalitatea dintre cele două puteri poate să nu îmbrace forme dure, dar, în substanța ei, va fi chiar o rivalitate mai strânsă și mai dramatică decât cea din timpul Războiului Rece. Este adevărat însă – și aici Kaplan are dreptate – că salba de state din jurul Chinei, cum ar fi Japonia, Vietnamul, Coreea de Sud etc., poate juca un rol semnificativ în imprimarea unei dinamici speciale acestei rivalități și în evitarea conflictelor deschise.

Am spus că lucrarea de față are două mari părți – una „teoretică“ și una „aplicată“. Însă autorul a ales să-și structureze materialul în trei părți, cea din urmă fiind consacrată Statelor Unite. Acest capitol ar putea fi inserat celorlalte analize dedicate diverselor țări sau regiuni ale lumii. Totuși, separarea sa de capitolele premergătoare se justifică din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, avem de-a face cu singura superputere a lumii și este interesant cum examinează un american destinul țării sale în secolul XXI. Analizele propuse în lucrare conduc spre o întrebare răscolitoare: „Cum se poate pregăti America pentru părăsirea lentă și demnă a poziției de putere dominantă?“ Ce a putut genera o asemenea situație? Kaplan vorbește de trei tendințe care fac o asemenea evoluție probabilă: haosul din Orientul Mijlociu, ridicarea Chinei și potențiala dezintegrare a Mexicului. Prima dintre aceste tendințe împinge Statele Unite dincolo de *Heartland*-ul eurasiatic; a doua le îndepărtează din Pacificul de Vest, iar a treia va risipi posibilitatea controlului din partea SUA asupra rutelor vitale din Marea Caraibilor. Interesant este faptul că America, așa cum remarcă și Ian Morris⁵, în cazul primei tendințe a făcut prea

mult, în cazul celei de-a doua a făcut prea puțin, iar în cazul celei de-a treia, aproape nimic. Și tocmai aceasta din urmă este prezentă în imediata vecinătate a SUA și îi va provoca răul cel mai mare.

Un al doilea motiv de a trata acest capitol ca parte de sine stătătoare a lucrării se referă la însăși perspectiva din care are loc analiza. SUA au devenit o putere și, apoi, o superputere, valorificând avantajele poziției lor geografice speciale, iar acum declinul intervine tocmai pentru că învățămintele geografiei au fost neglijate sau subestimate. Starea de autosatisfacție omoară America, în primul rând autosatisfacția față de rolul pe care l-a jucat și continuă să-l joace geografia.

Ian Morris făcea următoarea sugestie: dacă vrei să știi ceea ce se întâmplă cu adevărat în lume, *Răzbumarea geografiei* este un bun început. După opinia noastră, lucrarea lui Kaplan are în primul rând meritul că există și formulează o idee centrală: nu uitați rolul geografiei, care, iată, se menține. Adăugați oricâte perspective doriți analizelor din domeniul relațiilor internaționale, dar nu uitați de cea geografică, spațială, care poate fi neglijată, subestimată, tocmai pentru că ne-am obișnuit cu ea. Perspectiva geografică ni se pare, uneori, depășită pentru că există de când lumea este lume, iar istoria istorie. Este aici un tip de viclenie pe care autorul o sesizează și, astfel, atrage atenția cu putere asupra ei. În felul acesta, el previne și asupra unui tip de triumfalism, prezent mai ales la elitele civile tentate uneori să „citească” nu ce văd în fața ochilor, ci mai degrabă ceea ce se așteaptă să vadă. Există în carte un realism al faptelor și, de multe ori, al abordării. De aceea, lucrarea îndeplinește rolul unui antidot necesar și oportun în fața interpretărilor asociate mai curând cu modelele momentului decât cu profunzimea analizei. Cum mărturisește și autorul, „realismul nu este incitant”. Dar, am adăuga noi, este instructiv și constituie cea mai durabilă sursă a prestigiului. Chiar dacă, uneori, acest prestigiu poate veni doar odată cu scurgerea anilor.

PAUL DOBRESU

NOTE

1. Anne-Marie Slaughter, „Power Shifts: «The Revenge of Geography» by Robert D. Kaplan“, *The New York Times*, 5 octombrie 2012
2. William Anthony Hay, „The Map to Power“, *The American Conservative*, 13 septembrie 2012
3. Karl Haushofer, *De la géopolitique*, Fayard, Paris, 1986, p. 251
4. Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Norton Library, New York, 1962, p. 31
5. Ian Morris, „The End of American Dominance in Robert Kaplan’s «The Revenge of Geography»“, *The Daily Beast*, 14 septembrie 2012